

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՄԻՋՈՑՆԵՐ

«Հնչակի» նախնթաց համարի տաճարողորդում մենք յայտնեցինք այն միտքը, որ յեղափոխութիւնն անելու և աջող ելք ունենալու համար անհրաժեշտ պայմանն է զազանի յեղափոխական կազմակերպութիւն, գործունէութեան նպատակայարմար ու զարգացած ծրագրով և բազմակցած գիտակցական, համոզված յեղափոխականներից, որոնք պէտք է մղեն պատերազմը ընդհանուր թշնամու՝ թիւրք կառավարութեան դէմ: Բայց արդեօր որոնք պէտք է լինեն այդ գործունէութեան միջոցները: Մենք այժմ կ'սօսենք այդ միջոցների տաճին կարգի մասին:

Արդէս զլիաւոր միջոցներ յեղափոխական ոյժերի կազմակերպութեան համար, յեղափոխականի գործունէութեան տաճին քայլը պիտի լինի՝ յեղափոխական պրօպագանդա, ազիտացիա և հիմնել յեղափոխական կազմակերպութիւններ ժողովրդային շրջաններում: Գրանց նպատակն է հասարակութեան, ժողովրդի բոլոր շրջաններում պատրաստել հատուտ հոլ 1) յեղափոխութիւն անելու համար և 2) ոչ միայն զբաւել ժողովրդի, հասարակութեան համակրութիւնը զէպի յեղափոխական գիտակցական գործող փորձամանութիւնն, այլ և վստահել նրանց աջակցութիւնն այդ գործունէութեան մէջ և ճանաչել երկրում ընդարձակել ու ընդհանրացնել յեղափոխական, ապստամբական շարժումները: Հայ բանուորից, հայ արհեստաւորից, հայ գիւղացուց սկսած մինչև հայ ինտելիգենտն՝ ամենքը մի և նոյն ցանկութիւնն ունեն — ապստ աշխատանք, անտեսական ու արևարտական տառաջակութիւն, հասարակական զարգացում, ուրիշ խօսքով՝ հայութեան փրկութիւն ու հայրենիքի ազատութիւն: Սակայն բաւական չէ միայն ունենալ ցանկութիւն. հարկաւոր է այդ ցանկութիւնն արայայտել նպատակայարմար գործունէութեան մէջ: Ահա հէնց այդ քայլն անելու համար բաւականաչափ պատրաստ չէ և կամ բաւականաչափ համարձակութիւն չունի հայ ժողովուրդը, հայ հասարակութիւնը: Եւ այն մարդիկ, որոնք համոզված են, որ այդ ցանկութիւնն իրագործելու նպատակայարմար գործունէութիւնը յեղափոխութիւնն է, յեղափոխականները, պէտք է իրենց համոզման համամաստ դոյն գործունէութեան համար պատրաստեն և համարձակութիւն տալորեցեն հայ ժողովրդին հայ հասարակութեանը:

Այսպէս՝ յեղափոխական պրօպագանդիստի, ազիտա-

տատորի և կազմակերպողի (organisateur) զերերը միանգամայն անհրաժեշտ են և՛ ինտելիգենցիայի և՛ ժողովրդի մէջ:

Յեղափոխական պրօպագանդայի մի կերպը՝ տպագրական խօսքն է, զրական ձեն է, որ յայտնվում է բացող կենդանի գործի ասպարիզի դռները: Բայց ատրել ու ճառագովել յեղափոխական գործունէութեան հիմնադրամասները, նրա նշանակութիւնը, նրա իմաստը, նրա կարևորութիւնն ու օգուտը, նրան իրագործելու կերպերը և այն յետագայ հասարակական կազմակերպութեան ըզձուլի կերպերը, որոնց համար էապէս և պէտք է անել յեղափոխութիւնը — դա յեղափոխական տըպագրական խօսքի զերն ու պարտքն է: Նոյն զերն է կատարում արդէն պրակտիկական հոլի վրայ և պրօպագանդայի երկրորդ կերպը՝ կենդանի, բերանացի խօսքը, որպէս ինտելիգենցիայի, նոյնպէս և ժողովրդի շրջաններում:

Յեղափոխական ազիտատորը, մտած ժողովրդի մէջ, պէտք է ջանայ վերականգնել նրա անկած ոգին, պէտք է նրան զրգռէ թշնամու դէմ՝ օգուտ քաղելով սրա ամեն մի ծնումից, պէտք է զրգռէ ժողովրդին հարկաժողովի ժամանակ միմեք արդ հասուցանելը, կառավարութեան և ուրիշ թշնամիների աչքի ընկնող բռնութեան, հարստահարութեան ժամանակ բողբոքել և ոչ միայն խօսքով, այլ և գործով, և այդպիսով ընդհանուր շփոթութիւն ու յուզում՝ յարուցանելու օգովելով ժողովրդի դոյն տրամադրութեամբ, ուղղել նրա ոյժերը թշնամու դէմ: Յեղափոխական ազիտատորը պէտք է լինի ժողովրդի համար նոյն բանը, ինչ որ մի կայծն է չոր խոտի համար:

Յեղափոխական կազմակերպողի զերն է՝ ժողովրդային շրջաններում հիմնել զազանի յեղափոխական, ապստամբական կազմակերպութիւններ, կանոնաւորելով նրանց յայտնի կարգապահութեան մէջ և հասցնելով նրանց դէմքերի պաշար:

Յեղափոխական գործունէութեան աջողութեան համար յեղափոխական պրօպագանդիստը, ազիտատորն ու կազմակերպողը պէտք է զլիաւորապէս գործ ունենան հայութեան (վերջին երկուքը ժողովրդի, իսկ տաճինը և ժողովրդի և՛ ինտելիգենցիայի) այնպիսի տարրերի հետ, որոնք ընդունակ են միւսներից շուտ ըմբռնել յեղափոխական գործունէութեան անհրաժեշտութիւնը և կարող են նրան գործադրել: Այդպիսի տարրեր հայութեան մէջ՝ 1) ինտելիգենտ երիտասարդութիւնն է, որ, իբրև

ընդունակ իւրացնելու նոր, առաջադէմ ուղղութիւն ու ձգտումներ, յափշտակվելու մեծ նպատակով կայանովէ գիտակցական յեղափոխական և 2) զիւղացիները, իբրև իր դրութիւնից ամենամեծագույն տարր ժողովրդի մէջ, հետեւաբար և միասնելից առաւել հակամէտ պատերազմելու իր բարօրութեան համար: Այդ երկու տարրերը պէտք է միացած լինեն մէկ ընդհանուր ասպարիզի վրայ, պէտք է մղեն մէկ ընդհանուր պատերազմ՝ վերստին նպատակին հասնելու համար:

Գիտակցական յեղափոխականի գործունէութիւնը թիւրքաց Հայաստանում ժողովրդի մէջ կունենայ ամենազըռուարին խոշորոտներ. նախ՝ նա գաղտնի գործունէութիւն է, երկրորդ՝ նա կհշտածվէ կառավարութեան կողմից՝ ներքին թշնամիները ու խաւարամիտների աջակցութեամբ հանդերձ. բացի այդ, իր առաջին քայլերում՝ յեղափոխականը նոյն իրեն ժողովրդի մէջ ընդգլխակցութեան կհանդիպէ: Բայց այդ ամենը յեղափոխականը պէտք է կրելով իր կրծքում սուրը հաւատ գէպի իր մեծ նպատակը և միշտ վստ ու քաջ եռանդ իր ազատիչ գործունէութեան մէջ: Տոկուն ու համարձակ կերպով նա կաշխատէ յեղափոխական ասպարիզում, կանխապէս գիտնալով, որ հայութեան ողջ ազնիւ, խոշուն, զարգացած տարրը նրա պաշտպանն է, նրա աջակիցն է այն տատակոտ ասպարիզում, որ նա, զոհելով ընկեր, բարեկամ, ծնող, իր անձը, սեփական կամքով ու համոզումով ընտրել է իր հասարակական գործունէութեան համար, յանուն հանրական բարօրութեան, յանուն ազատութեան հայրենիքի ու ժողովրդի ստրկութեան անարգ լծից:

ԲԱՅՑԻ

Չէինք սպասում... յանկարծ զըրվեցաւ վաթսուսուս միայն պաղատու ընկուզներն...:

Այս, Բաֆֆին իր անունը յանձնեց պատմութեան չափին տնձամբ չբացաւ մեր միջից, որ այնուհետեւ բարձր պատուանդանի վրայ յարութիւն առած տեսներ նրա կերպարանքը: Հայոց զբաղմունքի մէջ կարմիր ժապուէնով ձգող նրա աշխատութիւնները հայութեան համար բացում են նոր ճանապարհ գէպի առաջադիմութիւն, ճանապարհ, որ հայութեան համար ազդեցիկ է նոր կեանքի, հանրական բարօրութեան: Այլ, գլխաւորաբար Բաֆֆի-զրազէտին չէ, որ մենք ողբում ենք. այլ մենք ողբում ենք այն զօրութեան, որ թուրամորթ ու անգործ հայերի անողոր զանն էր, որ հայութեան թարմ ոյժերի կանչողն ու ուղղիցողն էր: Մենք ողբում ենք տաղանդաւոր ջառագողին ընկճված ժողովրդի մարդկային ու քաղաքացու իրաւունքների, տաղանդաւոր քաղաքացին ազատութեան գաղափարի: Մենք ողբում ենք նշանաւոր քաղաքացուն, որի հասարակական գործունէութեան նպատակն էր. — զուր հանել հայերին ետամբ անշարժութիւնից, առաջացնել նրանց կենդանի գործի, վերստին նախապէս ասպարիզի և յեղափոխական կանխիկը ձեռնի, արիւնի գնով մարքել հարթել ճանապարհ գէպի հայ ժողովրդի հանգիստը, բազմն ու բարօրութիւնը. — մենք ողբում ենք Բաֆֆին իբրև ազատութեան ու յեղափոխութեան գաղափարների նշանաւոր պրօպագանդիստի...:

Չէինք սպասում... աւանդ յանկարծ զըրվեցաւ վաթսուսուս միայն պաղատու ընկուզներն...:

ՄԱՍՆԵԱՅԻՐՈՒԹԻՒՆ

ԻՍԿ ԵՐԻ ԿԳԱՅ ԳՈՐԾԻՔ ՈՐԸ

«Այս դառն ժամանակ այլ ինչ սե քնոր. Բնոր է հարկաւոր կործի ձեռքին, Արին ու կրքան թշնամու վերայ, — Այս պիտի լինի խորհուրդ մեր կեանքին»

Մ. Նալբանդեանց

«Հարաւորացի, հարաւորացի, ով մարդ, քո բարձր կոչումով. — կեանքը գործել է նրանակում, իսկ գործելը պատերազմ է. յադթիր հասկանութիւնը, զոհիր ամեն բան բարեկամի, հայրենիքի, մարդկութեան բարօրութեան համար: Առանց պատերազմի չկայ ծառայութիւն, առանց ծառայութեան չկայ վարձատրութիւն, իսկ չգործելը կեանք չէ»:

Վ. Բէլլինսկի.

Հայոց զբաղմունքի ասպարիզից անյայտացաւ մէկ ակնաւոր ահաւորութիւն — Բաֆֆին: Այն դառարկութիւնը, որ նա թողնում է իր ետից, առայժմ լցնող չկայ: Եւ մինչև որ նրան չփոխարինէ մէկ ուրիշը, նրա կարուստը շատ գեղի կլինի հայերին իր երկարամիայ զբաղմունքի գործունէութեան շուրջը ձգվելով: Մ. Նալբանդեանցի մինչև այժմ շատ հասարակական խնդիրների է հանդիպել, որոնք չեն խառնիկ նրա տեսութիւնից: Նա պատկանում է գրողների այն տիպին, որ միանգամայն իր զբաղմունքներում չօգտւում է խնդիրների մէկ ամբողջ շարք, ջանալով նրանց լուծել, որքան այդ ներում է իր առաջնորդ ընդարձակութիւնը, ոյժը թէ արդեօք Բաֆֆին որքան տնօրինեց բացառելու լուծել բոլոր խնդիրները, որ նա չօգտիւ է իր զբաղմունքներում — զա մանրամասն խզմունքներ քննադատութեան գործն է և այս համեմատաբար կարճ յօդուածում անհրաժեշտ է այդ աշխատութիւնն իրագործելը: Միայն մենք արդէն այստեղ մտադիր չենք քննադատել Բաֆֆին զրա կան գործունէութիւնը, այլ միայն կանգ կանենք վերապահի չօգտւած մի շարք խնդիրներից այն խնդիր վրայ, որը նրա աշխատութիւնն ամենից շատ է գրաւել, նրա ուսումնասիրութեան առեյի ենթարկվել, և ոչ միայն այդ, այլ նրա զբաղմունքի գործունէութեան ամենազգաւոր հոգան է եղել:

Բաֆֆին, ինչպես և ուրիշ մեր նշանավոր գրողները, ա է ն գ է ն ց ի տ կ ա ն գրող է և որպես միւսները, նա էլ գողտիարների և մի որոշ ուղղութեան քառադիշ է: Հայոց կեանքի հասարակական պայմանները, հայ ժողովրդի դրութիւնն ու պատմական հանգամանքները մեծ ազդեցութիւն են ունեցել Բաֆֆիի տաղանդի զարգացման վրայ, որպես և պիտի լինէր տաղանդի հետ, եթէ աւելի առջև ունենանք այն պայմանը, որ տաղանդը պէտքէ է լինի իր ժամանակի պահանջների արտայայտիչ: Այդ տեսակէտից նայելով՝ Բաֆֆին ամբողջովին ժամանակակից հայ գրող է, տաղանդաւոր գրող, նրա բոլոր անխուսափելի սակաւութիւններով և նրա բոլոր արժանատիւութիւններով: Նա արտայայտիչ է հայ հասարակութեան այն ձգտումների, որոնք Մ. Նալբանդեանցի քնարի լարերն են զողացրել, որոնք Չամսու՝ Բաքիւզայի քարոզչական բանաստեղծութիւններն են արտայայտել, որոնք զրաւել են Երեւնցին նրա ծերունի հասակում և որոնք Բաֆֆինն ներշնչել են ահագին հատորներ, որոնցով նրա բեղմնավոր տաղանդը զեւ շէր յաղեցել: Եւ այդ հիման վրայ, այսինքն իբրեւ տաղանդաւոր արտայայտիչ, հայ հասարակութեան ժամանակակից յայտնի ձգտումների, հայոց հասարակական զարգացման ապագայ պատմարանի համար Բաֆֆիի իմաստալից հատորները հարուստ նիւթ են մատակարարում: Քայքայ որոնք են հայ հասարակութեան ժամանակակից այն ձգտումները, որոնք Բաֆֆիի աշխատութիւնների մէջ արտայայտվում ու պատկերանում են աւելի բազմակողմանի տեսակէտից, քան մեր միւս գրողների գրածքներում: Գծուար է գրչի մի քանի գծով բացատրել այդ հարցը, որ կանել է և գեւ կկանել բազմաթիւ հատորներ:

Ժողովուրդների կեանքը մի երկար շարք է միմեանց յաջորդող ստաւի կամ պալատ օրհասական հասարակական անցքերի, իրադրութիւնների, երեւոյթների: Այդ իրադրութիւններն, այդ երեւոյթներն արդիւնք են իրենց ժամանակի հասարակական ձգտումների, պահանջների, որոնք խօսքով — այդ իրողութիւններն ու երեւոյթներն արտայայտութիւն են իրենց ժամանակի հասարակական ձգտումների, պահանջների: Այդ ձգտումները պահանջում են իրենց իրադարձումը և այս պահանջի շնորհով շատ անգամ ժողովրդի հասարակական կեանքը ենթարկվում է խիստ ցնցումների, իր ձգտումները իրադարձում են հանդէպ խոչնդոտներ տեսնելով, այդ ցնցումներն էլ վերջ են տալիս այդ կեանքի որոշ հափային (epoche): Մի յայտնի հափային կեանքը վարած՝ վերջացած, ժողովուրդը մանում է կեանքի մի նոր շրջան, ուր նմանապէս առաջանում են նոր ձգտումներ, նոր պահանջներ, և ստեղծ նոր իսկ նախկին շիրադործված ձգտումները ստանում են նոր կերպարանք, նոր դոյն, թերագրված հասարակական առաւել կամ պակաս հին կողմակերպութիւնից տարբեր կողմակերպութեան պայմաններով: Հասարակական ձգտումների, պահանջների զարգացումը պահանջում է հասարակական ընդհանուր կողմակերպութեան աւելի զարգացում, համապատասխան ձգտումների դար-

գացման:

Ներկայում հայոց կեանքն այդպիսի սրտցելի ենթակայ է: Հայ ժողովրդի պատմութեան մէջ, սկզբից մինչև վերջ կարմիր թելով ձգվող արտաքին պատերազմները, օտար ժողովուրդների յարձակումները հայոց երկրի վրայ՝ հայ ժողովրդին միշտ սպառնացել են օրհասական քայքայում: Այդպէս արեւելի գետը, որ հայոց պատմութեան առաւելական սկզբնաւորութիւնն իրեն աղբիւր է ունեցել, այդ օտաւանակներից սկսել է հոսել հայրենի գաղտնիքի անգագար մեծանալով և սպառնական կերպարանք ընդունելով հայ ժողովրդի գոյութեան վերաբերութեամբ: Եւ թէ՛ յաղթական, թէ՛ տխուր հայոց պատերազմների անընդհատ շղթան, որ այնքան անգամ երկիրը մանանել է թնամիներին, ծայրահեղ տկարութեան է հասցնում հայ երկիրն ու ժողովրդին, որ Ռուսիոյն թագաւորութեան անկման շնորհով վերջնականապէս ընկնում են օտար լծի տակ: Այս օրհասական հարուստ ամենապարզ ազգեցութիւն ունեցաւ հայ ժողովրդի վրայ: Ամբողջ դարերի ընթացքում պատերազմական ամենայն տեսակ ցնցումների ենթարկվելով — պատերազմներ որոնք մղվում էին երբեմն հայութեան ու Հայաստանի անկախութեան համար, երբեմն անձնապաշտպանութեան համար, երբեմն հայոց այս կամ այն թագաւորի աշխարհաիրութեան ձգտման յազեցման համար, — ամբողջ դարերի ընթացքում, ստում ենք, պատերազմական ամենայն տեսակ ցնցումների ենթարկվելով: Ռուսիոյն թագաւորութեան անկումից յետոյ հայ ժողովուրդը բոլորովին ջարթվել ու քամվել էր: Այդ ժամանակ նա նմանում էր մի հիւանդի, որ ծանր օպերացիայի (operation) շարքութեանց յետոյ ուժասպառ լինելով, գրեթէ անշունչ ու համբ աւելի չուտ ընկած քան պաշկած է լինում իր անկողնու մէջ, յանձնված իսկական ձգնածովն, կենդանութեան ու մահու մէջ տատանվելով: Հայ ժողովրդի այդպիսի համբութիւնն, այդպիսի անշունթիւնը շարունակվեցաւ մեր դարին յաջորդող ողջ շրջադարձի ընթացքում: Այդ հսկայ ժամանակամիջոցում հայ ժողովրդի կեանքի մէջ ամեն քան խլացել էր: Բացի մի քանի արտասովոր պատահարներից, ընդհանրապէս նա իր գոյութեան նշոյլը ոչ ոք չէր ստացուցանում մարդկութեան: Յինվելով իր հուստի, իր աւանդութիւնների, իր պատմական յիշատակների վրայ, նա առանց անհայտ անբաւականութեան ու արտունջի կրում էր օտարի բռնաւոր լուծը: Նա կրում էր դրա բոլոր դաւաճութիւններն ու թշուառութիւնները, նա կրում էր իր կեանքի բոլոր քայքայիչ հանգամանքները, բոլոր աւերիչ պայմանները:

Անցեալ դարու վերջերը հայերի մեջ սկսվում է հողի հայ նկատելի ձգտում գէպի ինքնաճանաչութիւն, որ նախ արտայայտվում է հեաքքբբութեամբ, գէպի հայութեան անցելով, գէպի նրա պատմութիւնը: Այս դարու սկիզբներն այդ ձգտումն առաւել որոշվում է: Արտաւ այդ ժամանակներից դոյն հեաքքբբութիւնը հայոց անցելով հայերի մէջ աւելի աճում է և փոխարինվում որիչ զգացումով. այն է՝ սէր և աւելի վերջը հպարտութիւն:

Իսկ այդ արդեօք իրա՞ն է, որ այդ նոր ձգտումները դեպի անկախութիւն, դեպի ինքնուրոյնութիւն արտայայտութիւններն են լոկ այն հանգամանքի, որ հայ հասարակութիւնը գրաւվեցաւ իր նախնիքների անցեալով, ցանկաւ նայով նրանցից օրինակ վերցնել, նրանց «արժանի գաւառը լինել»։ Արդեօք իրա՞ն է, որ հայ հասարակութեան մէջ այդ ձգտումներն սուտըացած լոկ նրա վերացական հայեցողութեան շնորհով հայոց պատմութեան վրայ, որի փառաւորութիւնը կարմրացրեց այս դարուս հային սրտատրուկ լինելուն համար և այդ նախտառնիք խօնեց նրա գէմքին, իրբն միակ արժանի վարձատրութիւն նրախախտութեան ու զերգութեան համար։ Արդեօք այդ ձգտումները չտնելին ուրիշ աղբիւր, որը յենված էր հայ ժողովրդի տնելի իրական լնտէրէսների վրայ։ Արդեօք այդ ձգտումների միակ արտայայտին ու հիմքը հայ ժողովրդի կենսական հանգամանքները չէին, նրա հասարակական ընդհանուր կացութեան պայմանները չէին։ Արդեօք այն ձգտումներն իսկապէս շժագեցան ու տնելի տարգացան նրա կենանքի քաղաքական, ու սոցիալանտեսական անտանելի պայմանների շնորհով, և չէ՞ որ զրոն կից հայոց պատմութիւնը լոկ այն գերն էր կաաարում, որ հայի սրտում միայն վառ էր պաճում այն ձգտումները։ Արդեօք այն ձգտումներն իսկապէս արդիւնք չէ՞ն կենանքի լիակողմանի բարօրութեան ու զարգայման ծարախ։ Մեր համգումն է այդ, և հայը քամկիլով ու քայքայվելով իր ներքից հասարակական պայմանների շնորհով ձգտում է գէպի սոցիալական ու անտեսական բարեկեցութիւն,

Ներկայում հայ ժողովրդային ընդհանրաթիւան մէջ այդ ձգտումը որով ու գիտակցական կերպարանք դեռ չէ ընդունել. հէնց նոյն իսկ հայ ինտելլիգենտ հասարակութեան մէջ այդ ձգտումը դեռ չէ ընդունել. զրահան գերք, դեռ չէ արձակել արմատները նրա մէջ և դեռ չէ դարձել այնչափի գիտակցական ձգտում, որ նրա հասարակական գործողութիւնների գլխաւոր, թէ՛ ոչ միակ, թելադրանքն ու շարժառիթը յայտնվէ։ Բայց հէնց նրանումն է կայանում տաղանդների մի տեսակի իսկական կոչումը, որ հազիւ նկատուի նորածագ երեւոյթը հասարակական կեանքում, որ դեռ մութ կիրպով զգուհ է ժողովրդային ընդհանրութիւնը և ինտելլիգենտ հասարակութեան մէջ. էլ դեռ չէ դարձել լիովին գիտակցական, ինքը տաղանդը իբրեւ գիտող, իբրեւ նուրը հաստատութիւն ունեցող, առաջինըն է նկատում, քննում այդ երեւոյթը և եթէ նա վրայսան է՝ այդ երեւոյթը դնում կենսական յայտնի կայութեան, յայտնի գիւրքի մէջ, ամփոփում է նրան գործողութիւնների մէջ, առաջ բերում գործող անձեր և այգպիւսով այն երեւոյթը կ'եւանքի վիբամ թաւական չէ, որ տաղանդն ընդհանրապէս առաջինն է նկատում յայտնի հասարակական երեւոյթ և նրան կեանքի վերածում, տաղանդի կամքից չէ կախած այդ հասարակական երեւոյթն այս կամ այն կեանքի վերածել, միայն թէ որ և է կեանքի վերածած լինի։ Տաղանդն այն երեւոյթն այնպիսի կեանքի պիտի վերածէ, որը համարատախան լինի զոյն երեւոյթի բնասորութեան ու ոգուն, որը եթէ ոչ ճշտութիւն, զոնէ ունենայ մեծ հաւանականութիւն, որ այն երեւոյթն այգպիւսի գործողութիւններով պիտի կատարվէ, իրականութիւն ստանայ առաւել կամ պակաս մօտ տալադայում։ Նմանապէս տաղանդի կամքից չէ կախած իր նկարագրած կեանքի գործող անձերին տալ այս կամ այն տիպը, որն իրեն հեղինակին առաւել հաւանելի է։ Այդ երկու գէպքումն էլ ներա նկարագրած կեանքն իր գործող անձերով կեղծ, ներա սեփական քէֆով ձեւած ու կարկտած կհանգիտանայ. չի ունենալ ունի իրական, ոչինչ րէալական, և ոչ միայն այդ, այլ և չի ունենալ նոյն երեւոյթի բնասորութեան ու ոգուն համարատախան նպատակայարմարութիւն։ Այդ գէպքում գործող չէ կատարում տաղանդի իսկական կոչումն։ Երբ որ մի հազիւ նմարկող նորածագ հասարակական երեւոյթ գրողը կեանքի է վերածում, ամփոփելով նրան գործողութիւնների մէջ, սրանց գործող անձն-

րով, այդ ամբողջ կեանքի իմաստն, էութիւնն ու նպատակը նա պէտք է հետեւնէ այն երեւոյթի մտքից ու նշանակութիւնից, նա պէտք է հաստատարի միայն այն երեւոյթի բնատուրութեան ու ոգուն, նրա կենսական ճամար տութեան:

Եթէ տաղանդաւոր գրողը հասարակութիւնից առաջ է նկատում որ և է նորայայտ հասարակական երեւոյթ, զա ազացուցանում է նրա հետապնդութեան ու գիտութեան շնորհը, զա ազացուցանում է նրա հոստոութեան նրբութիւնն ու զգայունութիւնը. զա ազացուցանում է, եթէ կուզէք, այս կամ այն տաղանդի առանձնայատկութիւնը, որ կարող է և պարտաւարեցուցիչ յատկութիւն չլինել իւրաքանչիւր տաղանդի համար: Բայց բնական չէ եթէ տաղանդաւոր գրողը հասարակութիւնից առաջ է նկատում որ և է նորայայտ հասարակական երեւոյթ և այգուհետ նրան կեանքի վերածում, — տաղանդի գլխաւոր արժանաւորութիւններից մէկն էլ այն է, որ նա սահմանափակ ու միակողմանի կերպով չբացատրէ այն նորածագ երեւոյթը, այլ գիտէ ու քննէ նրան բազմակողմանի կերպով և զանազան տեսակէտներից: Երեւոյթի այդպիսի քննութեամբ գրողն աւելի մեծ ծառայութիւն է մատուցանում հասարակութեանը, որի աչքին այդպիսով առաւել պարզորոշ կերպով է նկարարագրում զայլը երեւոյթի բնատուրութիւնն ու ոգին: Բայց մի յայտնի գրական գրուածքի հասարակական նշանակութիւնն այդ վնեւով, նա պէտք է ունենայ և գրական արժանաւորութիւններ: Գրական գրուածքի նկարչական ձեւն ու կերպը, մտքերի ու զգացումների խորութիւնը, հարցադրի լայնութիւնը, երեւակայութեան թուիչը — այդ բոլորն առաւել կամ պակաս գորութիւնն ազացուցիչ է առգանդի աստիճանի առաւել կամ պակաս բարձրութեանը, մեծութեանը, և միայն հարկաւոր է որչափ թէ այս կամ այն տաղանդը մինչև որ աստիճանն աւել է այդ յատկութիւնների և այդպիսով առջ նրան և նրա գրուածքներին պատշաճ տեղը գրականութեան մէջ: Սակայն երկու տեսակէտից էլ, — այսինքն տաղանդի ու սրա գրական գրուածքի հասարակական և գրական նշանակութիւնների տեսակէտներից էլ, — գրական տաղանդից անապ ման կերպով պահանջվում է կենսական ու մարդկային ճամարտութիւն նրա նկարագրած կեանքում:

Վերադառնալիս թւականներից փոքր ինչ առաջ հայոց գրականութեան մէջ մէկ արտասովոր երեւոյթ յայտնվեցաւ. լոյս տեսաւ «Վէլքը Հայաստանի»-ն: Գրված ժողովրդական բարբառով, իր բոլոր պարզութեամբ ու ջերմութեամբ, իր ոճի անկեղծութեամբ ու զգացումների եռանդով և վերջապէս այն հասարակական հարցերով որ նա ախտաւոր էր յարուցանել ու վճել — այդ գիրքըն ազացուցանում էր նրա հեղինակի անզուգական խելքն ու տաղանդը: Երա յարուցած կամ առաջացրած հասարակական հարցերն ամենապարզ հարցեր էին ընդհանուր հայութեան: Համար և մինչև այսօր էլ չեն գաղարում նայել ինչի և չեն էլ գողարել, մինչև որ հայութեան ինքնուրոյնութեան զաղափարը, որ այն գրուածքի

մայրւմի տքն է, շիրագործվէ հայոց երկրում: Հայերի հասարակական կեանքում այդ նորայայտ զաղափարը և այդ զեւ շատ մութ ձգտումը հասարակամբ նկատել էր Խ. Աբովմանցը և ինքը ժողովրդի զաւակ՝ ժողովրդական բարբառով կենդանութիւն տուել այդ նորածագ երեւոյթին, այդ մութ ձգտման, այդ մեծ զաղափարին: Ս. Նազարեանցը և Ն. Նալբանդեանցն այդ ձգտման հիմքն աւելի հաստատում են հայութեան հոգի վրայ, և գնում աւելի առաջ: Երանք, — առաջինը գլխաւորապէս մտաւոր (intellectuelle) տեսակէտից, իսկ երկրորդը գլխաւորապէս քաղաքական տեսակէտից, — արձարծեցին այդ ձգտման միտքն ու նշանակութիւնը, տուին նրան յայտնի ուղղութիւն, որը քանի գնում էր, այնքան ուրիշ նոր գործիչների շնորհով աւելի ձեւականութիւն էր ստանում, աւելի առանձնանում, հեռացնելով իրենից այնպիսի հարցեր, որոնք կեղծ հայրենասէրների ձեռքին զէնք դարձան հէնց նոյն իսկ ընդդէմ վերադառնալիք ձգտման: Ահա հէնց այստեղ մեր յանդիման յայտնվում է Բաֆֆին իր զիտող աչքով և իր լուրջ տաղանդով: Հասարակական ձգտում ներքը, որ ուրիշ գրողներ նրանից առաջ են նկատել, զաւնում են Բաֆֆի գրական ախտաւորութիւնների շարժումն են նրա մի շարք վէպերը, որոնց մէջ նա նախ որոնում է հայերի հասարակական ձգտումների բուն պատճառները: Այդ ձգտումներն են, ասացինք, ունենալ հասարակական ինքնուրոյն, անկախ կեանք: Այդ ձգտումների բուն պատճառն ու շարժառիթը Բաֆֆին համարում է «փայրենի բռնակալութեան լուծը», այսինքն այն հասարակական կազմակերպութիւնը, որին այսօր հայութիւնը գոհ է: Այդ միտքը մայրւմի տքն է Բաֆֆի այն գրութիւնների, որոնց նա նուիրել է հայերի քաղաքական ստրկութեան հարցին: Այդ գրութիւններն են՝ «Կառիթ բէկ», «Խենթը», «Ճաշակեղգին», «Լայծեր», որոնք նրա ամենալաւ ախտաւորութիւններն են, և ուրիշներ... Բայց հայութեան ընդհանուր թշուառութեան պատճառը տեսնելով «փայրենի բռնակալութեան լուծը», հասարակական կացութեան փտած ու վնասակար ապամանները, Բաֆֆին ինչ զարման է ցոյց տալիս այդ թշուառութիւնը կողմերու. ինչ միջոց է նա առաջարկում գործադրել այդ հասարակական փտած ապամանները բարձրորդելու համար. հայութեան որ տարրերի վրայ է նա մասնաւորապէս անում, իրրե վնասակար հայութեան վնասման փտած գործի համար. և վերջապէս հայութեան որ տարրերի վրայ է նա մասնացոյց անում, իրրե վերանորոգել հայ ժողովրդի հասարակական կեանքի ապամանների, իրրե ջատագով հայ ժողովրդի քաղաքացիական ու մարդկային իրաւունքների ու զոյութեան: Ահա այդ հարցերի պատասխաններումն է Բաֆֆին հանդիսանում իր տաղանդի իսկական կոչման մէջ, իր հասարակական գործիչի ճամարիս պատկերում, հայութեանը ստուշած իր նշանաւոր ու արդիւնաւոր ծառայութեան սղջ փայլով ու

Հանրակրթական

2.

(Կարճագույն)

ԼԻՋՐՈՒՄԻ ԳՐԱԽՄԱՆ ԼՈՒՐՆԵՐԻ ԱՌԻԹՈՎ

Վերջերս եւրոպական լրագիրներում հրատարակվեցաւ մի հեռագիր Ս . Պետերբուրգից հետեւալ բովանդակութեամբ . «Լուրեր կան, որ ուսաց կառավարութիւնը մտադրութիւն ունի գրաւելու էրդրումը, իրեն երաւաւորութիւն Թիւրքիայի պարտքերի հատուցման» Թէ որքան ճիշտ են այդ լուրերը — դժուար է ստուգել . գուցէ կարճ ժամանակամիջոցում հրատարակվեն հեռագիրներ, որոնք կամ կհաստատեն եւ կամ կհերքեն այդ լուրերը։ Բայց եթէ այդ լուրերի հաստատումը մինչեւ մի յայտնի աստիճան կպարզէ ուսաց քաղաքականութեան դիտումները եւ կորոշէ նրա կողմնակիցների ու հակառակորդների անկիւրը, այլ ընդհանրապէս, այդ լուրերի հերքումը հանգստացնող ազդեցութիւն չի ունենար, այլ աւելի ստուար քողով կծածէ ուսաց արեւելեան քաղաքականութեան նպատակները, քանի որ աչքն ընկնող կէտն այն է, որ այդպիսի լուրեր տեղի են ունենում . «առանց կրակի ծուխ չէ լինում»։ Տակաւին այդ լուրերից առաջ Ռուսաստանն իր Կ . Պետի գեապանի միջոցով Բ . Դրանը յիշեցրեց սրտ պարտքերի մասին։ Հէնց այդ ժամանակներն էլ Թիւրք կառավարութիւնը կրկնապատկեց շատ հարկեր Հայաստանում։ Այդ բոլորն ապացուցանում է Թիւրքիայի ֆինանսական ստատիկ ճշդ նոստումը եւ Ռուսաստանի քաղաքական դիտաւորութիւնները Թիւրքաց Հայաստանի վերաբերութեամբ, իրեն ճանապարհ դէպի Կ . Պետի։

Թիւրքիայի պարտքերի հատուցման պահանջումը Ռուսաստանի կողմից լոկ մի պարտուակ է իբաւումը ունենալու համար Թիւրքիայից պահանջելու «բարենորոգել» (.) բոլգարական զորքերը եւ այնուհետեւ աճող բազմին իրագործելու իր դիտումները Հայաստանի նկատումով։ Վաղ թէ ուշ Ռուսաստանը դարձեալ առիթ կգտնէ կրկնելու իր պահանջը Թիւրքիային սրտ պարտքերի հատուցման մասին, եւ թերեւ համարձակութիւն ասնէ պարտքերի փոխարէն Հայաստանի հարեան գաւառները պահանջել։ Երկուսի պահանջի լուրջ ու յամու կրկնութիւնները կարող են վերջապէս առաջացնել Ռուսաստանի եւ Թիւրքիայի մէջ արեւնաշողաց ընդհարում, այն տեսակէտից, որ այնպիսի կրկնութիւններով չօգտւած կլինեն եւ եւրոպական ուրիշ տէրութիւնների իրար հակառակող շահերը Թիւրքիայի վերաբերութեամբ։

Այս բոլոր կէտերը հէնց այժմից ստիպողական կերպով պէտք է գրաւեն հայերի տաղաւթինը դէպի իրենց հարազատ երկրի ու ժողովրդի ճակատագիրը։

Եթէ այն երկու պետութիւնների մէջ սկսվէ պատերազմ եւ յանկարծակի կերպով վրայհասնէ մեզ վրայ, անպատրաստ գտնելով մեզի ընդդիմադրելու համար պատերազմական ազէաներին մի կողմից եւ հայ ժողովրդական գնորդ պաշտպանելու համար միւս կողմից, — մեր

Թշուառ հայրենիքում դարձեալ կնորոգվեն 77 թ . պատերազմի ազէաները։ Այդ հանդամներն աչքի առջեւ ունենալով ինչ պարտականութիւն է ճանաչում մեզ վրայ, ինչ ճանապարհ է բացվում մեր առջեւ եւ ինչ դադարաբով ու նպատակով պիտի զեկավարվենք մենք այդ ճանապարհի վրայ ոտք կոխելիս։

Մի պատերազմ Թիւրքիայի եւ Ռուսաստանի մէջ հայերիս համար պէտք է լինի ամենայարմար բազմի դրդելու ու բարձրացնելու հայ ժողովրդին թշնամիների դէմ, ձգտելով օգտվել այդ բազմից ձեռք բերելու համար հայրենիքի ու ժողովրդի ազատութիւնը։ Համանման պարագաներում բոլգարական ժողովրդի ապստամբական զորքերի թիւնները աջողութիւնը թող լինի մեզ բրինակ ու քաջաւեր։ Ասկայն անկարելի է հայերիս համար իրագործել այդպիսի լայն ու մեծ նախագիծ, եթէ կանխապէս մենք չպատրաստենք թէ ինչպիսիք եւ թէ ժողովրդային ապստամբական ոյժեր այդ նպատակին ծառայելու համար։ Բայց վերջիլամ երկու տէրութիւնների մէջ մզված պատերազմի ժամանակ մեր նպատակները իրագործելու համար եթէ զլիսուորն ու անհրաժեշտն է մեզ ունենալ կազմակերպված ապստամբական ոյժեր, սակայն դա զեւ բոլորը չէ։ Մի կազմակերպութեան զործունէութիւն, որ ձգտում է իրագործել մի յայտնի նպատակ, առանց որոշ ուղղութեան եւ կանխապէս որոշած առկա տիկայի (tactique) կարող է յայտնվել երկասարի սուր։ Հարկաւոր է այդ կազմակերպված ոյժերին իրենց զործողութիւնների ժամանակ սկզբից մինչեւ վերջ տալ մի որոշ ու բացառիկ դիրք իր երկու թշնամիների, մի կողմից՝ սուսի, միւս կողմից՝ Թիւրքի, վերաբերութեամբ, որոնց հանդէպ ինքը կլինի երրորդ հակառակորդը։ Հարկաւոր է ունենալ զործունէութեան որոշ նախագիծ, որը կարողանայ ապստամբական ոյժերի զործողութիւնները գնել այնպիսի հողի վրայ, որ բացայայտ կերպով որոշելով նրանց բնաւորութիւնը, այնպիսի ճրգտում գէպի ինքնուրոյնութիւն, — այն ոյժերը չգտնան զործել իրենց երկու մեծ թշնամիներից որ եւ է մեկի ձեռքին ուղղված գէպի երկրորդ թշնամին։ Հարկաւոր է ունենալ զործունէութեան որոշ ուղղութիւն ու ճրագիր, որ կարող լինի մեզ հասցնել մեր նպատակին, որով եւ աւտի զեկավարվեն մեր ապստամբական զործողութիւնները։

Մեր նպատակը լինելով՝ յանուն յիսկողանի տաճառ դիմութեան ու դարգացման ձեռք բերել հայրենիքի ու ժողովրդի ազատութիւնը, — բուլթիւրքական պատերազմի ժամանակ մեր բոլոր զործողութիւնները պիտի ծառայեն այդ նպատակին եւ միմիայն այդ նպատակին։ Հետեւորար այդ զործողութիւնները միաժամանակ պիտի լինեն ընդդէմ թէ՛ Ռուսաստանի եւ թէ՛ Թիւրքիայի։ Մենք խօշենք ձգտում մի բռնապետութիւնից ազատվելու՝ այնուհետեւ մէկ ուրիշ բռնապետութեան ճիրանները նետվելու համար։ Մենք պէտք է անխախտելի ունենանք այն համոզումը, որ բռնապետութիւնը, ուր որ էլ նա լինի, միշտ արդելք է ամեն ստաճողիսութեան ու զարգացման եւ պատճառ ընդհանուր գերութեան, ստրկութեան։ Բայց միթէ մենք

մէկի ստրկական լծից ձգտում ենք ազատվել մէկ ուրիշ լծի տակ ստրկութիւն վայելելու համար... Եւ այն բըթամիտ տղէտները, որոնք մագի շափ հասկացողութիւն չունենալով սուսահայերի դրութեան և սուսաց կառավարութեան մասին, յանդգնում են ամենայն անամօթութեամբ, անխճմտանք կերպով հրապարակապէս քարոզել թիւրքահայ միամիտ ու տհաս շրջաններին՝ "աղաչել" Ռուսաստանին ազատել հային թիւրքալայի լծից և առնել նրան իր զիրկը, սպասելով հիւսիսային միապետից ամենայն բարօրութիւն, սպասելով նրանից հայութեան ազատութիւնը, — նրանք, այն խմատակ տղէտները, իրենց այդպիսի վնասակար քարոզներով անբարոյականութիւն են սերմանում առանց այն էլ անբարոյականացած թիւրքահայ շրջաններում. նրանք իրենց դատարկ քարոզներով, յանցանք գործել են սովորեցնում առանց այն էլ ժողովրդի վերաբերութեամբ յանցաւոր թիւրքահայ շրջաններին, որոնք պատրաստ են ամենակեղատու ու անհեթեթ քայլեր անել միայն թէ իրենց ածան նստէ, միայն թէ այդ իրենց կաշին չդիպչէ. որոնք, ինչպէս ետնեալ աղքատ, իւրաքանչիւր թշուառականի առջև, իւրաքանչիւր առիթին՝ առաջատու են շողքորթել ստրկանալ պաղատել, մուրալ փորը — ինչ հանգիստ, գուրկ լինելով իրենք պատաճանաչութեան, անձնասիրութեան, համարձակութեան, ազնուութեան զգացումներից՝ գուրկ լինելով իրենք մտաւոր ու բարոյական հիմքից ու կարողութիւնից. որոնք պատրաստ են այդպիսի ստորութիւններով ու տխմարութիւններով ցածացնել, հողին հասարակեցը նկ ամբողջ ազգի արժանաւորութիւնը, անունը, պատիւը... Ինչով են նրանք ձեռք բերել այդ իրաւունքը... Ազգին "ծառայելով" արդեօք, ինչպէս սիրում են իրենք ասել... Ահ, ողորմելիներ, իմացէ՛ք ուրեմն, որ "տխմարի ծառայութիւնը" թշնամու ափած հարուածից էլ վտանգաւոր է "։

Մեր նպատակն է — քննել ամենայն արդէւր ազատ առաջադիմելու ու զարգանալու համար էթէ այդ զբոսարին արդէւր թիւրքաց բռնապետութիւնն է հայութեան մեծամասնութեան՝ այսինքն թիւրքահայերի համար, նոյնպէս է և սուսաց բռնապետութիւնը սուսահայերի համար և նոյնպէս էլ կլինի թիւրքահայերի համար, եթէ սրանք մէկ օր զժողովրդութիւն ունենան յօժարակամ կամ ակամայ ընկնել Ռուսաստանի կեղերից ճիրանները։ Կրան հաստատութիւն՝ սուսահայերի ընդհանուր աննախնանքի գրութիւնը, որ միայն կոյրերին նկատելի չէ, և որի մասին չեն խօսում, և որի գէմ չեն յարձակւում միմիայն նրանք, որոնց վախկոտութիւնը և կամ չափն այդ չէ ներում. դրան հաստատութիւն այն, որ նոյն իսկ իրենք սուսները խիստ զժգոհ են իրենց դառն վիճակից ու կառավարութիւնից և այդ զժգոհութիւնն իսկ ասաջացրել է սոսկալից ու նշանաւոր պատերազմը, որ երկուր տարին երի ընթացքում մըղում են բիւրաւոր ուս յեղափոխականներ իրենց կառավարութեան գէմ, և ժողովրդի բարօրութեան համար նրանց թափած արիւնք, նրանց կոյրած կեանքը մինչև

այժմ՝ դեռ չէ յաղեցրել մոլեգին առջի վայրենի ծարուր։

Մեզ միապէս տուելի են որպէս թիւրքաց կայսրն ու բռնապետական կառավարութիւնը, նոյնպէս և սուսաց Մեզ միապէս տուելի են թագաւորներն ու բռնապետական կառավարութիւնները միշտ և ամեն տեղ, լինեն նըրանք օտարի և կամ թէ նոյն իսկ մեր՝ հայերի։ Պատե՛րազմը, որ պէտք է մղենք յանուն հայրենիքի ու ժողովրդի ազատութեան ու բարօրութեան, պէտք է շարունակվէ մինչև այն կէտը, երբ ամբողջ ժողովրդի ձայնն ու կամքը, երբ ժողովրդային զեկավարութիւնը կդառնայ հիմքը հասարակական ընդհանուր կազմակերպութեան Հայաստանում։ Պէ՛տք է մղենք այն պատերազմը նոյն իսկ հայ իշխանի կամ թագաւորի, այդ անհատական կառավարութիւնների, և հայ բռնապետութեան գէմ, եթէ դրանք, տարաբաղդաւոր, զոյութիւն ունենան մեր մէջ ապագայում։ Պէ՛տք է վերանան անհատական կառավարութիւնները, տեղ տալով հանրային կառավարութեան, միակ հաստատ հիմքն ընդհանուր զարգացման և ընդհանուր լիակողմանի բարօրութեան համար։

Իսկ որ և է պատերազմ՝ մղած այս կամ այն օտար պետութեամբ թիւրքալայի գէմ, յարմար րօպէ կլինի մեզ համար մեր նպատակն իրադրելու, միակերպ դօրութեամբ յետ հրելով ու հարուածելով ինչպէս թիւրք պետութեանը, նոյնպէս և ամեն մէկ օտար տէրութեան, որ դիտաւորութիւն կունենայ մեզ գրաւել իր զիրկը։

Կ'ս պէտք է լինի մեր նշանաւորը, զեկավարը և գործը, եթէ մենք անկեղծաբար բզձում ենք հայ ժողովրդի հանգիստն ու բարօրութիւնը։

ՆԱԽԵԿ ԹԻՖԼԻՍԻՑ

7 Մայիս, 88

Նախ քան յայտնել մի քանի խորհրդածութիւններ հայոց եկեղեցու մասին, որ օրուայ խնդիր է, եւ կու գէի ասել երէտ խօսք "Նշակի" մասին, որ ցանկալի կլինէր տպագրելի։ "Նշակը" յայտնվելով իր վրայ զարժնից հանրային ու շահութիւնը. իւրաքանչիւր հային նկատելի էր, որ "Նշակը" բացառիկ երևոյթ է մեր յաղորդութեան մէջ, իբրև հային տեղի կառավարութիւնների գէմ միակ լուրջ կանոնաւոր ընդգրկողական օրգան, որ իրեն հիմք իրեն կարող էր գտնել միմիայն անօրինական (ille'gale) հողը։ Յայց նրա թողած ազատ ուրութիւնն ամեն հայ շրջաններում մի և նոյնը է։ Եւ Պանդեցան իմաստասիր, որոնք թերթերում յարձակվեցան "Նշակի" գէմ, առանց խզի խայթի, առանց մոտեցնել, որ գրանտը նրանք խեղապէս յարձակւում էին ոչ թէ "Նշակի" գէմ, այլ հայ հասարակութեան լուսազոյն մասի գէմ, որ ձգտում է գէպի ժողովրդի բարօրութիւն ու ազատութիւն, ձգտում որի արտայայտվէն է յայտնվում "Նշակը", նրանք չհասկացան, որ զրանով յարձակվում էին ազատութեան մեծ զաղախարի գէմ, որի բարոյիչն է հանգիստն ու "Նշակը"։ Խեղճելը չդիպչին, որ իրենց բոլորովն կրթերը յաղեցնելու համար նրանք տեղ պարբեր են գործում... Միմիայն, թոյլերին ու ետակներին, "Նշակին" իր սրտ ուղղութեամբ շատ յանդուգն թւաց։ Հարցերին սուր ու օրոք կերպարանք տալը, նրանց հիմք դնելով գիտութիւնը և արամարանութիւնը, բացարձակ ու արմատական վճիռներն այդ հարցերի, կանոնաւոր հեռեւ սղութեամբ զա

զայցներով իր հայեանքները, իր գաղափարներն այն հարցի-
րի նկատմամբ. համարձակարար կոչելը հայութեան ա-
մենալաւ ոյժերին զէպի պատերազմի, — «Հնչակի» մէջ այդ
բոլորը նրանց, թոյլերին ու ետաւէրներին, աղէկացրեց և խո-
րատուցեց բթամիտ բուռնեան մէջ:

Բայց որ խղճմանքով ու հասկացող հայն այսօր կհամար
ձակով բացարձակ կերպով յարձակվել «հնչակի» դէմ: Ան-
ցան արդէն այն ժամանակները, երբ հայերի մէջ առանց ա-
մթիի կարողանում էին յարձակվել հայ ժողովրդի ազատու-
թեան գաղափարի և ձգտման դէմ. այդ գաղափարը, այդ
ձգտումն այսօր հայութեան կիսանքի ամենաշիջած ուր խնու-
տըն է: Եւ հայ հասարակութեան լաւագոյն ու թաւաճողն
ընդ «Հնչակի» կողմն են և կզայ օրը, երբ գա կերեայ և
գործի մէջ:

Անցնենք երկրորդ կէտին:

Ազգն ընտրելով կաթողիկոսին, կարգում է նրան, իբրեւ
պաշտօն հոգևորականութեան, իբրեւ նրա ներկայացուցիչ ու
տարի և հայի առջև, իբրեւ կոչված կարգադրելու բոլոր գոր-
ծերը, որ վերաբերում են այդ մարմնին: Այդ էն նրանով որ
կաթողիկոսը չէ նշանակվում այլ ընտրվում է ընդ
հանուր ձայնաւուրով: Ընտրվում պատգամաւորների
միջոցով, արդէն պրանով կաթողիկոսական պաշտօնը հիմնը
ված է ժողովրդական ընտրողական սկզբունքի վրայ և ու-
րեմն նրա գերին է հետևել հասարակական ձայնին, ժողովը
զի կամբին: Կաթողիկոսը երթալով հակառակ ժողովրդի
ձայնին և այն սկզբունքին, որ նրա պաշտօնի հիմքն է — ի-
րեն խրաջնում է իրաւունքներ, որ նրան չեն տրված, բռնա-
նում է ժողովրդի կամքի վրայ, յայտնվում է բռնապետ:
Այդպիսի գէտերին հենց ժողովրդի իրաւունքի հիմնն վը-
րայ հասարակութիւնը կը ված է զրկելու բռնապետ-կաթո-
ղիկոսին իր պաշտօնից:

Մակար կաթողիկոսը հանդիսանում է այդպիսի բռնա-
պետների կատարելատիպը: Հակառակ հասարակութեան
կամքին, հայոց զարդները քանդելուց և ուսման յանձնե-
լուց յետոյ, Պէշիկիշաի խնդրում ազգի զեր խաղաղացի-
տայ, այժմ նա իր ձեռքով դիպչում է հայոց եկեղեցուն, այն
եկեղեցուն, որի գոյութեան ու անկախութեան միակ հիմ-
նարարն է ընդհանուր ընտրողական սկզբունքը: Հրա գերի-
տուս կառավարութեան, Մակարը նրա ճնշման առկ ջանք է
անում կենտրոնականութիւն մանկել մեր եկեղեցու մերիւն
կախութիւնը միշտ անընդհատաբերիկ եղել և գրանդով նրան
դարձնել գործիքն այն հրէշտար մեխանիզմի, որի կենտրոնը
խնկով հիւստիւս մի կեղեցում է ողջ առաջը կայարութիւնն
եր գտնադան ազգերով, լեզուներով, կրօններով: Մակարը չէ
անայում ոչ մի միջոց խաղաղ ջնջելու ժողովրդի իրաւունք-
ները, ջանալով դրանց գցել կեղատու գիտումներով զեկամար
Լոյ մի խմբակի ձեռքով: Գործողութիւնը կլինեն ինքն ու սի-
տղը: Մակարի շնորհով կենտրոնականութիւնը մանկելով մեր
եկեղեցու ծոցը, հիմնովին կպրանայ մեր միջեց ժողովրդա-
նն ընտրողական սկզբունքը: Բայց խրաբանչիւր հայ պի-
տի պաշտպան է այդ ամակապետական սկզբունքը: Մակարի
յրով սկսվում է մեր եկեղեցական պատմութեան մէջ մի նոր
էրա (ère): Այդ կաթողիկոսը մի ձեռով նորոգում է Գրիգոր
Խոստովչի քար ու կիրից շինած եկեղեցին, իսկ միւս ձե-
ռով կեղեքում ու խեղդում է միս ու սակար ունեցող և կի գե-
ցին: Կամակա երկարեց. միւս անգամ Բաթմիշի մասին
Պ. Յոսեփ:

ԿԱԹՈՍՈՅ

(Առատակ)

Խորանի մէկ անդունդ կայ երկրում մի թըւտա,

ժայտու լեռների մէջ ամբողջ ամբողջում .
Այնտեղ մերթ ամպերն են զիջվում խրոխտարար,
Այնտեղ մերթ սուլում է քամին կատաղած,
Պայծառ օրուայ լոյսը դեռ չէ թափանցել,
Խաւարն այնտեղից դեռ ընաւ չէ հեռացել:

Այդ խուլ անդունդի կաթնայ կայ մի սկայ,
Երում մարդիկները կուտված իրար վրայ,
Ոգրում են, տանջվում են և մահ են կանչում
Եւ մահն իր ողջոյնն է խեղդն նրանց բերում:
Տանջվում են, մեռնում նրանք այրող բոցերից,
Որ միշտ կարմրացնում են կաթնան մարդկայից:

Դահիճ-բռնապետն է մի մեծ թի ձեռին
Խառնում այդ մարդկանցին իրար մէջ ուժ գին...
Վառվում է խիստ բոցը, վառվում անպողար,
Տանջում է մարդկանցը, բախում նրանց խաղաւ .
Վառվում է նա ոչ թէ փայտով հասարակ,
Այլ գոհ են դրնում նրան կաշը, զինդ ու քաղտը...:

Եւ բոցը գահիճը դարձնալ խառնացում,
Եւ գոհ ու գոռոց նա մարդկանց վրայ խնդում,
Խնդում ու երգում է այս երգ վայրենի . —
«Չըկանք մեծ, տանջանք ու նահատակութիւն
«Քանզն իմ փառքիս միշտ պիտի ձեզ լինի .
«Մեծ կայսրը՝ ես ինքեւ, իսկ ձեզ՝ ստրկութիւն...»

«Ենչո՞ւ էք ուղղում դուք Աստծուն ձեր տրտմոյճ,
«Վատուկ դուք ծննդի էք՝ կրմնաբ իմ ծառան,
«Եւ ձեր իսկ ջանքովը մարմնից ձեր անշանչ
«Ես պիտ կանդնեցիմ ինձ մի վեհ մահարձան...»
Դահիճ-բռնապետն այսպէս միշտ երգում
Եւ բոցը դարձնալ ու դարձնալ ստատկացնում...:

Մահու աղիխարը նա սեւերով կոնխրային
Հնձում է արտերը, Հնձում հարատու թիւն
Եւ զոհ է բերում գրանց ազգի այն բոցին .
Վառվում է խիստ բոցը, վառվում օրնիրուն,
Կաթնան կարմրացնում է, մարդկանց չարչարում,
Դահիճ-բռնապետն էլ նայում ու խնդում...:

Նրա չորձը կանգնած են իր հյու ծառաներ,
Գողով կատարում են նրա խիստ հրամաններ,
Ուղղում են գահճին նրանք խօսքի չարարթ,
Իբրեւ գետններ նրա ոտներն էլ լիզում,
Եւ բոցն էլ մեծցնում են սրտով անամօթ,
Եւ վառ այն գահճին էլ նրանք միշտ խնկարկում...:

Բայց խիստ տարացած ու կարմրած՝ մեծ կաթնան
Մէկ օր ձայնեցաւ ու եղան բիւր վերանք,
Արեան լայն գետերըն առաւ կազմիցան,
Երկաթ, հուր, օրնաւ բերին դարհուրանք . —
Մարտից փրկվածներըն ազատ՝ եղան գոհ,
Որ խեղճ գահերի հետ գահճն էլ գնաց գոհ:

Լ.

ՎՐԻՊԱԿ. — Այն համարի էջ 2 ա. սխառակի 17-րդ
տողում «պէտք է», բառը կարգաւ պէտք է յաղթ է:

Խոնոն. Հայկական ազատ տարաւան